

Листи Лесі Українки до матері як сторінка життя Олени Пчілки

Через цілісно-системний аналіз характеризується зміст, стиль і тональність листів Лесі Українки до матері, з'ясовується їх роль у житті Олени Пчілки, осмислюються їхні творчі взаємини.

Ключові слова: Леся Українка, Олена Пчілка, здоров'я, педагог, психологічний стан, турбота, соратниця.

Oliander L. K. Lesia Ukrainka's Letters to Her Mother as a Page of Olena Pchilka's Life.

The article characterizes the content, style, and tone of Lesia Ukrainka's letters to her mother through a holistic and systematic analysis, revealing their role in Olena Pchilka's life and exploring their creative relationship.

Keywords: Lesia Ukrainka, Olena Pchilka, health, teacher, psychological state, care, comrade-in-arms.

Постановка питання. Незважаючи на велику роботу, проведenu лесезнавцями над епістолярним доробком Лесі Українки [див., зокрема: 1–4, 8, 9; 11–13; 15, 16, 18, 19], залишається чимало питань, що потребують подальшого дослідження. Одним із головних є питання про роль, яку відігравало це листування для Олени Пчілки.

Мета статті полягає в тому, щоб, спираючись на цілісно-системний аналіз і активізувавши уявлення, охарактеризувати роль листів Лесі Українки у житті Олени Пчілки.

Виклад основного матеріалу. Починаючи розмову про ставлення Олени Пчілки до змісту листів Лесі Українки, варто виходити зі спогадів дочки М. П. Старицького і товаришки Лесі Українки – Оксани Михайлівни Стешенко (1873–1941), яка зазначала, що Ольга Петрівна любила Лесю надзвичайно. Це важливо тому, що зазвичай акцентується – і це, на жаль, правда – складне ставлення Олени Пчілки до Лесі Українки.

Проте відомо, що Ольга Петрівна важко переживала, дивлячись на страждання своєї дочки. Іноді вона впадала у відчай, про що свідчить її широко відомий лист до І. Франка, в якому сказано страшні слова: «По-моєму, – писала вона, – не велику прислугу роблять [батьки] надто недолугим дітям, коли, так сказавши, силою затримують їх. Ну, але що про се говорить! Як я, так Ви не зможемо чинити по холодному розумові спартанців – свідомо прикінчити життя недолугій дитині. Дай боже, однак, щоб Ви з своїми помічними заходами коло бідолашного Петруся були щасливіші, ніж я коло Лесі! при житті; принаймні я, дивлячись на Лесю, не раз винуватила себе, що виратувала її, коли вона дуже слабувала на першому році життя. О, моральні слабості. Чи смерть не була кращою долею, ніж теперішнє єї жите, котре і у неї, і у всіх найприхильніших до неї людей будить тільки тяжкий жаль» [7].

Дуже часто в лесезнавстві підкреслюють холодне ставлення Олени Пчілки до Лесі, але не все так однозначно, про що свідчить її лист 1885 р. до М. Драгоманова. З нього видно, що мати, дуже рано побачивши талант своєї доньки, думаючи про її виховання і боячись припуститися помилки, просила порад: «Леся прекрасна дитина, така без кінця добряча, поблажлива до всіх. Дуже здібна як до науки, так і мистецтва. Вона дуже добре і не панянському грає на фортепіано, **особливо** українське. Грає й інші речі. І це тільки одну зиму бравши уроки музики. Леся пише вірші і цілком незле володіє віршем. Може, колись стане справжньою поеткою. Вона тепер ніби переживає загальні фази розвитку української поезії. Спочатку писала про „долю“, а пізніше вірші її набрали цілком романтичного характеру. Щойно вона написала цілу поему „Русалка“. Безумовно, поема ця робить враження чогось трохи старомодного, але написано її так тепло, так навіть художньо, що просто не знаєш, чи варто примушувати автора звертати з того традиційного, вже застарілого шляху? Нічого й казати, що Леся перейде від „Русалок“ до живішого письма. Але чи треба упереджувати цей перехід, настоювати, щоб тепер уже вона кидала своїх „русалок“» [цит. за: 12].

У цьому листі Олена Пчілка виступає як мудрий педагог, який дбайливо і відповідально ставиться до таланту своєї дитини. З листів Лесі Українки видно, що вона уважно ставилась до її творчості, допомагала їй, друкувала і часом критикувала. І як слушно зазначив С. Романов: «Спілкування матері й доньки відбувалося ще і у спілкуванні двох письменниць. І надважливо, що старша і досвідченіша не тиснула своїм авторитетом, не накидала молодшій власних уподобань чи уявлень» [17, с. 80].

У свою чергу Леся Українка завжди уважно прислуховувалась до порад своєї матері, звертаючись

до неї, – у цьому переконує сам стиль її листів, їхня тональність – з глибокою шаною та любов'ю: «Люба мамочко» [14, т. 9, с. 16, 18, 20, 34, 35 і т. д.; т. 10, с. 24, 80, 113, 139, 280, 299, 306, 316, 323, 330, 332, 347, 353, 363, 378, 388], «...серденько моє» [14, т. 9, с. 72], «Бувай здорова, люба моя мамочко, не журися за нас» [14, т. 9, с. 166], «дорогая мамочка» [14, т. 10, с. 157], «Будь здорова, люба мамочко» [14, т. 10, с. 292, 333, 389], «Мамочко, дорогая, бережись і будь здоровенька» [14, т. 10, с. 184].

У всіх цих листах завжди відчувається турбота Лесі про свою матір, розуміння її і водночас самокритичне ставлення: «Я, мамочка, з твоєї одкритки бачу, що ти ненавмисне мовчала так довго на мій лист. Та воно і кожний раз за сей рік було так. Тільки я все не можу звикнути до того і кожний раз турбуюсь, що або сталося що вдома, або ти сердишся за щось, і так тоді тяжко на серці! Я взагалі не з таких спокійних, як здаюсь...» [14, т. 10, с. 141]. За цими рядками постає заклопотаний образ Олени Пчілки, яка, звичайно, не забувала, що Леся чекає листа від неї, але ж скільки справ і обов'язків лежить на її плечах.

І дочка, розуміючи це, намагалася уберегти спокій матері та втішається тим, що не дає їй впасти духом: «Мама дуже журиться мною, – пише вона 3 лютого 1897 р. до Л. М. Драгоманової і А. М. Драгоманової, – і я рада, що Литературное общество хоч трохи одбиває її від сумних думок» [14, т. 9, с. 254].

Водночас Леся Українка – і тут треба звернути увагу на стиль її листів – докладно, об'єктивно, нічого не приховуючи, розповідає про стан свого здоров'я (цього, вірогідно, вимагала сама Олена Пчілка): «Врешті я досить здорова, – сповіщає вона свою матір, – тільки стараюсь нікуди не ходити, щоб втомлятися. Я б навіть не писала тобі про се, але ж то було б не по правді і ти б потім на мене сердилась, як би довідалась, що я навіть до лікаря ходила, а тобі не призналась. А ти вір мені, що я зовсім не в лихому стані, а тільки для Лілиного та трохи й для свого спокою».

«...Нога, – пише вона, – поправляється дуже помалу, але все ж поправляється; вона тепер в такому стані, як була до масажу, є надія, що й далі поправиться. Все ж таки я нікуди далеко без апарату не ходжу і стараюсь ноги не розстроюджувати» [14, т. 9, с. 72]; «Здоров'я моє краще, таки справді, і ходить я стала ліпше, щоб не наврочити» [14, т. 9, с. 270].

Тут привертає до себе увагу словосполучення «таки справді»... *Вочевидь*, Олена Пчілка з недовір'ям ставилася до Лесиних слів про *поліпшене* її здоров'я. Можна припускати й те, що ж вона як матір відчувала, читаючи ці заспокійливі звістки, котрі були, вірогідно, неспроможними *вгамувати* її тривогу.

«Здоров'я моє добре, т. є. я було трохи простудилась після Умані (тоді капосно було на дворі!), захрипла сильно, може, через те, що настрої у мене

„повышенный” після розмови з Бергманом. Аж мені самій дивно, що я так уже зовсім не боюсь операції, адже у людей якось прийнято боятись таких речей. Може, се я так через те, що сам Бергман не страшний, нема у нього і сотої долі тієї важності, що у наших „світил”» [14, т. 9, с. 330]. І знов Леся заспокоює матір, яка не могла не думати про психологічний стан своєї доньки перед операцією.

У листах до матері Леся Українка пише і про свій побут, і про те, як вона працює над завершенням своїх «уліт», і навіть про певні труднощі з переписуванням твору набіло. Проте, якщо щось не так, звинувачує не переписувача, а себе: «...я собі думала: за день перепису! А кинулась, то прийшлося чимало і переробити, і перемінити. Поему „Полон вавилонський” Оксаночка переписала, та тільки й вона, як звичайно, переписчики, то строфи невірні поділила (правда, черновка) була дуже невдала, наполовину олівцем написана, то переставляла строфи, попропускала слова і стрічки, так що прийшлося багато поправляти і дописувати самій. Те саме і з „Ніобеєю”. Сі дві речі я посилаю до того збірника, що ти і Людя видаєте» [14, т. 10, с. 141].

З листування видно і те, що Леся Українка та Олена Пчілка, коли ішлося про розвиток української літератури й культури, часто виступали як соратниці. Але при всьому тому виникала і ситуація *pro et contra*, тому що їхні уявлення про шляхи України до свого визволення різнилися.

Розглядаючи їхнє листування, кожного разу можна уявити і негативну реакцію Олени Пчілки на вчинки Лесі. На мою думку, не все так просто й однозначно. Наприклад, відомо, що матір була проти того, щоб Леся доглядала приреченого Сергія Мержинського (1870–1901). Звертаючись до самовідданого вчинку дочки, іноді дослідники беззастережно опиняються – і це зрозуміло – на її боці, відмовляючись *водночас* уявити душевний неспокій матері, відчуті її страх і тривогу передусім за здоров'я своєї доньки, якій, до речі, тільки-тільки було зроблено складну операцію. І, без сумніву, реакція Олени Пчілки вимагає не засудження, а глибокого розуміння.

Однією з перших це зробила С. Богдан, привернувши увагу до схвильованих материнських слів у листі до Лесі: «*Ледве я забрала свою фізичну істоту всю з Шаби, пересунулася ціла на інше, ще й таке далеке місце Колодяжне, як мене знов обгортають такі турботи за тебе, що я хотіла б гнатись через волинські ліси, через степи й моря – до тебе, щоб стерегти тебе!*» [2, с. 60]. І тут не стільки слова, скільки експресія вислову виражають переживання Олени Пчілки, її страждання, її біль, її намагання врятувати Лесю. І знаючи це, Леся докладала зусиль, щоб відволікти матір від тяжких думок, описуючи своє докільля, природу, звичаї тощо.

Аналізуючи тексти Лесиних листів, не можна оминати яскраво виконаних нею побутових і пейзажних етюдів.

«12 (24) серпня 1891, Шаба <...> Що ж до Алушти та інших міст біля Ялти, то там життя страшенно дороге, дно морське дуже кам'янисте та і сторона дуже заборичена, правда, що там восени дуже добре...» [14, т. 9, с. 70].

І за цим описом постають і Лесини турботи. Вона розуміє, що її перебування в Алушті призведе до значних витрат із сімейного бюджету, а кам'янисте дно небезпечно для хворої ноги, але ж погода хороша для неї. За цими рядками в уяві реципієнта виникає низка картин, у яких постає життя Лесі у цьому місті, ті побутові труднощі, котрі мала долати, потреба заощаджувати гроші, надмірна психологічна напруга, коли мусила надто обережно заходити в море, тощо.

Водночас Леся Українка не може не дивитись на все поглядом художника, поглядом митця, не може не відтворити ті картини, що стають перед нею. І вона розповідає про них у листах до матері.

«7 липня 1891, Евпаторія. Остатнього тижня прибой був дуже великий, такий, що аж дошки з купалень виривав...» [14, т. 9, с. 71]. Всього одна деталь: *аж дошки з купалень виривав* – і передана надзвичайна енергія морської стихії...

Описуючи природу, Леся Українка тим самим розкриває радість від того, що нарешті дочекалася тепла:

«6 (19) лютого 1905, Тбілісі. Після снігу і морозів, що тяглись надзвичайно довго, тижнів три, почалась весна, вчора на самому сонці (прим. 1) аж +33 °R було, хоча в тіні не більше +15 °, сидіти вдома в таку пору трудно» [14, т. 10, с. 186].

У цьому уривку начебто і немає живопису, але ясно відчутна і динаміка весняного дня, і настрої людей, їхнє бажання насолоджуватися сонячною погодою.

Вражає і *різноманітність її сприймань різних місць, її переживань, асоціацій, які ця місцевість викликає в її душі.*

«2 (15) вересня 1910, Телаві.

Се вже я буду у самісінській Колхіді жити, бо саме Кутаїс і має бути те місце, де аргонати золотого руна добували на річці Ріон, що в давнину звався „золотим“, бо там був золотий пісок (тепер його вже мало, тільки при самому усті).

В Кутаїсі має бути дуже тепло (як в Ялті, а може, й тепліше), тільки мокрувато, та що робити – сухі місця тут або холодні (на горах), або з дуже різким кліматом, як в Єревані та з поганими умовами життя. Та з Кутаїса хоч їхати легко, як уже куди треба, – 4 години залізницею до Батума, а там вже морем, куди хоч. Тепер я вже ждатиму від тебе візита на відповідь» [14, т. 10, с. 300].

Опис цей характеризується різкою зміною Лесиних настроїв: спочатку схвильованість і навіть здивування: «Се вже!?» Сталося надзвичайне: вона буде (!!!) в місці, куди міфологічний давньогрецький герой, ватажок аргонів Ясон – син Есона і Полімеда – вирушив по золоте руно! Але раптово підвищений настрої зникає й вона буденно, з відтінком жалю додає: «тепер його вже мало». І далі знову відчуття розчарувань від того, що для неї вибору немає: сухі місця тут або *холодні*, або з дуже *різким кліматом*... Раптом і цей настрої змінюється, в її словах блиснув промінчик надії: «...має бути дуже тепло...». І ще добре: «з Кутаїса хоч їхати легко... куди хоч». За словосполученням «*куди хоч*» виникає відчуття безмежної свободи... Що було важливо для Лесі, яка за станом здоров'я дуже часто мусила лежати.

Є ще одна особливість у цих описах – музикальність стилю. Відомо, що Леся не лише добре малювала, а й грала на *фортепіано*, а тому використовує не лише візуальні, а й музикальні образи.

Завершується цей фрагмент підйомом духу: «...я вже ждатиму від тебе візита...». І, звичайно, Олена Пчілка уловлювала всі ці нюанси Лесиних переживань, не могла не уловлювати і не могла мати спокою. Важка випала їй доля: у 1909 р. поховала чоловіка, Петра Антоновича Косача, у 1903 р. помирає її любий син Михайло, а в 1913 р. скінчила свій життєвий шлях багатостраждальна Леся.

Розглядаючи епістолярну спадщину Лесі Українки, особливо треба звернути увагу на ділові листи до матері, де йдеться про «Плеяду», створено низку портретів, описано неприємні вчинки деяких людей, таких, як Сірій (Ю. Тищенко), який мав намір без попередньої домовленості видати її другий том, та готовність Лесі Українки дати йому гідну відсіч: «Але мені вже всі оті їхні ретезі обридли, – пише вона матері 6 (19) лютого 1913 р. із Гелуана, – і я їм, врешті, можу таку штуку зробити, якої вони й не сподіваються. Вони всі звикли, що я, ненавидячи прилюдні скандали, ніколи не пишу листів в редакції, не збираю третейських судів і т. п., але в мене все ж є один спосіб – не давати їм ні стрічки, – і я можу вдатись до того способу, хоч би й як то було мені матеріально не вигідно» [14, т. 10, с. 363]. І є підстави вважати, що Олена Пчілка, читаючи ці рядки її розуміла.

Тут доцільно звернути увагу на дату листа, яка говорить про те, що жити Лесі Українці зоставалося пів року, але вона залишалася бійцем. Ділові листи до матері містили прохання надіслати їй потрібні книжки, й матір це робила. І хоча стосунки їх були складними, все ж Леся відчувала її любов, турботу і допомогу.

Висновки. Отже, варто підкреслити, що листи Лесі Українки до Олени Пчілки (прим. 2), незважаючи на велику кількість присвячених їм праць науковців, мають

таке біографічне, літературознавче, лінгвістичне, етнографічне та історичне значення, що продовжують вимагати подальшого різноаспектного дослідження.

Примітки

- ¹ Див. детально статті лінгвістів: Бублейник Л. В. [5], Деркача В. В. [8], Власенко В. В. [56] та ін.
- ² **Т. IX** – написано 28 листів: у **1889 р.** – два (26.06 та 06.07); **1890 р.** – два (02.02 та 17.02); **1891 р.** – чотири (27.06 – початок 07, 7.07, 16.07, 19.08); **1893 р.** – три (9.06, 12 і 13.12); **1894 р.** – шість (7.01, 11, 16, 20, 28.01); **1894 р.** – п'ять (7, 11, 16, 28.01); **1896 р.** – два (4.03 та 18.09); **1897 р.** – чотири (21.07, 4.09, 23 і 26.10, 14.12); **1898 р.** – дев'ять (1, 21.01, 5, 28.02, 22, 30.03, 7, 10.04, 29.06, 17.12); **1899 р.** – два (31.05, 24.08); **1900 р.** – два (11.02, 24.02); **Т. X** – **38** листів: **1901 р.** – два [15 (28).01, 9 (22).04]; **1902 р.** – один [23, 24.04 (6, 7.05)]; **1903 р.** – чотири [14 (27).01, 16 (29).03, 6 (19).10]; **1904 р.** – два [5 (18).01, 25.10 (8.12)]; **1905 р.** – два [6 (19).02, до батька та матері 22.03 (4.04)]; **1906 р.** – один [26.03 (8.04.)]; **1907 р.** – три [24.01 (6.02), 10 (23), початок лютого]; **1908 р.** – три [3 (16).02, 21.03 (3.04)]; **1909 р.** – два [6 (19), 9 (22).02]; **1910 р.** – два; **1911 р.** – п'ять; **1912 р.** – дев'ять; **1913 р.** – п'ять. Найбільше їх було у 1898 році (дев'ять листів).

Використані джерела

1. Агеєва В. Епістолярна спадщина Лесі Українки: листи як фрагмент творчої біографії. *Агеєва В. Жіночий простір: Феміністичний дискурс українського модернізму* : монографія. Київ, 2003. С. 141–157.
2. Богдан С. Родинне спілкування Косачів: етикетні стереотипи в епістолярних текстах. *Леся Українка і сучасність* : зб. наук. пр. Т. 3. Луцьк : Волин. обл. друк., 2006. С. 46–60.
3. Богдашина О. Відносини Лесі Українки та Олени Пчілки у родинному листуванні. *Ідеологія національної аристократії (на пошану 150-річчя від дня народження Лесі Українки)* : зб. наук. пр. за матеріалами всеукр. наук.-практ. конф. з міжнар. участю 25–26 лют. 2021 р. / Львів. нац. мед. ун-т ім. Данила Галицького ; [наук. ред. Т. Єщенко]. Львів, 2021. С. 277–283. URL: <https://dspace.hnpu.edu.ua/handle/123456789/8619>
4. Богдашина О., Осіпов О. Життєва драма Лесі Українки в родинному листуванні Косачів-Драгоманових. *Збірник наукових праць. Сер. Історія та географія* / Харк. нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди. Харків, 2018. Вип. 55. С. 151–157.
5. Бублейник Л. Астральна лексика в поезіях Лесі Українки. *Леся Українка і сучасність* : зб. наук. пр. Луцьк, 2006. С. 62–71.
6. Власенко В. В. Лінгвостилістичні параметри епістолярної спадщини. *Вчені зап. Таврій. нац. ун-ту ім. В. І. Вернадського*. Серія: Філологія. Соціальні комунікації. 2014. Т. 27 [66]. № 4. С. 42–48.
7. Денисюк І., Скрипка Т. Турбота про Лесю. URL: <https://www.t-skrypka.name/LUkrainka/Gnizdo/Figures/OPchilka/Care.html>
8. Деркач В. В. Індивідуально-авторські ознаки епістоляризмів Лесі Українки. *Вчені зап. Таврій. нац. ун-ту ім. В. І. Вернадського*. Серія: Філологія. Соціальні комунікації. 2014. Т. 27 [66]. № 4. С. 57–64.
9. Левчук М. Епістолярний образ Лесі Українки. *Леся Українка і сучасність* : зб. наук. пр. Луцьк, 2006. С. 260–268.
10. Леся Українка в воспоминаниях современников / пер. с укр. Москва : Худож. лит., 1970. 311 с. : ил.
11. Леся Українка. Листи / упоряд. В. Прокіп (Савчук), передм. В. Агеєвої. Київ : Комора, 2016–2018. Т. 1–3.
12. Косач-Кривинюк О. П. Леся Українка. Хронологія життя і творчості. Нью-Йорк, 1970. 926 с.
13. «Листи так довго йдуть...»: Знадоби архіву Лесі Українки в Слов'янській бібліотеці у Празі / упоряд., передм. та прим. С. Кочерги, післям. О. Сліпушко. Київ : Вид. центр «Просвіта», 2003. 308 с.
14. Українка Леся. Твори : у 10 т. Київ : Дніпро, 1965. Т. 9, 10. Посилання на це видання з указ. на том та сторінку.
15. Оніпко В. Життєпис Лесі Українки в родинному листуванні Олени Пчілки. *Волинь філологічна: текст і контекст* : зб. наук. пр. Луцьк, 2016. Вип. 22 : Універсум Лесі Українки. С. 336–345.
16. Її ж. Листи Олени Пчілки (Ольги Драгоманової) до матері. *Рідний край*. 2018. № 1. С. 144–150.
17. Романов С. М. Олена Пчілка – Леся Українка. Особливості родової і культурної інтеріоризації (номінативний аспект). *Педагогічний пошук*. 2022. № 3 (115). С. 77–81.
18. Савчук В. А. Епістолярна спадщина Лесі Українки: джерелознавчо-текстологічний аспект: дис. ... канд. філол. наук. Київ, 2009. 158 с.
19. Святовець В. Ф. Епістолярна спадщина Лесі Українки: листи в контексті художньої творчості. Київ : Вища шк., 1981. 183 с.

УДК 378.091.113:373.3

Людмила ПРИЙМАЧУК,
Наталія ЯЦУК,
методисти відділу ЗНО та моніторингових досліджень ВІППО

Моніторинг якості початкової освіти як супровідний інструмент реалізації НУШ

Розкрито зміст поняття «освітній моніторинг». Показано зв'язок між моніторинговими дослідженнями та якістю шкільної освіти.

Ключові слова: моніторинг, моніторингові дослідження, якість освіти, освітній моніторинг, завдання моніторингу, об'єкти моніторингу.